

Research Paper

A Comparative Enquiry into the Relationship between Intellectual Property Rights Resulting from Pharmaceutical Inventions and the Right to Health from the Standpoints of Iran's Laws and the TRIPS Agreement

Mohammad Alamzadeh¹ Daniel Farhadi² Mehdi Taleghan Ghaffari^{*3}

¹ Assistant Professor of Private Law, Islamic Azad University, Ghaemshahr Branch, Ghaemshahr, Iran.

² PhD students in Jurisprudence and Law, University of Mazandaran, Babolsar, Iran.

³ PhD students in Private Law, University of Mazandaran, Babolsar, Iran.

10.22080/lps.2021.20423.1212

Received:

December 3, 2020

Accepted:

January 21, 2021

Available online:

February 22, 2021

Keywords:

right to public health,
right of access to
medicine, pharmaceutical
inventions, industrial
property, TRIPS
Agreement

Abstract

Along with the expansion in human societies and technological advancement, new forms of disease, with high transmissibility rates, find chances to spread in societies. The attempts at controlling such diseases and protecting public health requires improving pharmaceutical industries and inventing new medicine. Nowadays, pharmaceutical inventions shape an inevitable portion of industrial productions. Accordingly, many companies tend to invest in such inventions, although the progress in pharmaceutical inventions has its obvious benefits for human communities, unconditional support and production of such inventions may put people's health that is a fundamental human right in danger. In parallel, one of the major challenges facing legal systems is their dilemma over protecting the intellectual property rights arising from pharmaceutical inventions, or supporting the right to health in human societies. In order to resolve this conflict, it seems necessary to take a new approach to intellectual property rights that do not violate the right to health. Such a novel approach can simultaneously the rights of inventors and the right to health in societies. To do so, many governments have led attempts to adopt comprehensive legislative systems in order to protect not only pharmaceutical inventions, but also fundamental human rights. The internationally-accepted TRIPS Agreement, and diverse nationally-set agreements are the result of such attempts at resolving this conflict. However, these international and local agreements have not effectively contributed to the resolution of the given conflict yet. A more substantive approach is hence required to simultaneously protect the rights of inventors and the right to health. It is recommended that legal systems impose restrictions like exceptions on pharmaceutical products to maintain the public order of the society.

* **Corresponding Author:** Mehdi Taleghan Ghaffari
Address: University of Mazandaran, Babolsar, Iran.

Email: m.talehanghafari@stu.umz.ac.ir
Tel: -

واکاوی تطبیقی ارتباط حق مالکیت فکری ناشی از اختراعات دارویی با حق بر سلامت از منظر قوانین موضوعه ایران و موافقت‌نامه تریپس

محمد عالم زاده^۱ دانیال فرهادی^۲ مهدی طالقان غفاری^{۳*}

^۱ استادیار گروه حقوق خصوصی، دانشکده حقوق، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد قائم شهر، قائم شهر، ایران.
^۲ دانشجوی مقطع دکتری، گروه فقه و حقوق، دانشکده الهیات، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران.
^۳ دانشجوی مقطع دکتری، گروه حقوق خصوصی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران.

10.22080/lps.2021.20423.1212

چکیده

با گسترش جوامع بشری و پیشرفت تکنولوژی، بیماری‌های جدیدی با قدرت انتقال بالا در بین افراد جامعه شیوع یافته است که کنترل این بیماری‌ها و برقراری نظم سلامت عمومی در جامعه نیازمند به‌روزرسانی صنعت دارویی و اختراع داروهای جدید است که امروزه اختراعات دارویی بخش مهمی از تولیدات صنعتی را به خود اختصاص داده و شرکت‌های بزرگ سرمایه‌گذاری، خواهان حمایت از این اختراعات با انگیزه سرمایه‌گذاری می‌باشند. یقیناً پیشرفت در حوزه اختراعات دارویی، منافع بشری بسیاری نیز در پی دارد؛ اما حمایت بدون قید و شرط از این اختراعات در تعارض با حق بر سلامت افراد به عنوان یک حق بنیادین بشری، قرار دارد؛ بنابراین یکی از چالش‌های مهم که نظام‌های حقوقی با آن مواجه هستند، تعارضات موجود در حمایت از حقوق مالکیت فکری ناشی از اختراعات دارویی و دسترسی به حق بر سلامت در جوامع بشری است. برای حل این تعارض، ضروری است تا در خصوص اعمال حقوق مالکیت فکری و تضمین حق بر سلامت، نگرشی متفاوت مبتنی بر رعایت حقوق مخترعین و حفظ سلامت جامعه بشری را در هنگام تصویب قوانین، در دستور کار قرار داده شود. به همین منظور، دولت‌ها با هدف حل تعارض، در جهت تصویب یک نظام تقنینی جامع که شامل حمایت از اختراعات دارویی و نیز حفظ حقوق بنیادین بشری شود، اقدام نمودند که به تصویب موافقت‌نامه تریپس منجر گردیده و مقررات ماهوی نسبتاً کاملی را در راستای حمایت از حقوق مالکیت فکری بیان می‌دارد. اما با وجود موافقت‌نامه‌هایی در این حوزه، از جمله موافقت‌نامه تریپس در سطح بین‌المللی و برخی از قوانین مصوب داخلی، تاکنون برخی از تعارضات مرتفع نگردیده است که لازمه ارتفاع این تعارضات و حفظ منافع مخترعین و عدم تضییع حقوق بنیادین بشری، اعمال یک نگرش ماهوی و اساسی بر محتوای این موضوعات و نیز اعمال محدودیت‌هایی از قبیل استثنائات بر اختراعات دارویی و حفظ نظم عمومی جامعه، می‌باشد.

تاریخ دریافت:

۱۳۹۹/۰۹/۱۳

تاریخ پذیرش:

۱۳۹۹/۱۱/۰۲

قابل داندلود از تاریخ:

۱۳۹۹/۱۲/۰۴

کلیدواژه‌ها:

حق بهداشت عمومی؛
حق دسترسی به دارو؛
اختراعات دارویی؛
مالکیت فکری؛
موافقت‌نامه تریپس.

*نویسنده مسئول: مهدی طالقان غفاری

آدرس: گروه حقوق خصوصی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی،
دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران

ایمیل: m.taleghanghafari@stu.umz.ac.ir

تلفن: -

(کاتوزیان، ۱۳۸۰، ۳۹۵، ۲۰۵، ۲۰۰۷، Watts، Craghill، ۲۰۰۷)
(Huang, Li, 2019: 6).

لازم به ذکر است با توجه به این که در تعریف حقوق مالکیت فکری، تعاریف متعددی که نشان دهنده تفاوت در برداشت‌ها می‌باشد، بیان شده است، نمی‌توان یک تعریف جامع‌ومانع را برای آن بیان کرد. همچنین در معاهدات بین‌المللی نیز به‌طور صریح و روشن به تعریف این حقوق پرداخته نشده است بلکه اغلب به ذکر مصادیق بسنده گردیده؛ مثل بندهای ۲ و ۳ ماده یک کنوانسیون پاریس راجع به حمایت از حقوق مالکیت صنعتی و یا بند ۸ ماده ۲ کنوانسیون تأسیس سازمان جهانی مالکیت فکری، با توجه به توسعه روزافزون قلمرو تحت پوشش حقوق مالکیت فکری از جمله در حوزه زیست‌فناوری، اخلاق زیستی، جنبش نرم‌افزاری و... عدم ارائه یک تعریف مشخص از حقوق مالکیت فکری را می‌توان نقطه مثبتي برای آن تلقی نمود؛ چراکه این وضعیت راه توسعه دامنه شمول را باز گذارده و از ورود مصادیق جدید به این قلمرو جلوگیری نخواهد کرد.

در ایران نیز با توجه به توسعه فناوری و دستاوردهای علمی و فنی؛ مراجع قانون‌گذاری، نیاز به وضع قوانین در جهت حفظ حقوق این دستاوردها را بیش‌ازپیش احساس نمودند. اقدام به وضع قوانین در حوزه مالکیت فکری با تصویب قانون ثبت علائم تجاری ایران در ۹ فروردین ۱۳۰۴ شروع و با اصلاحات بعدی به تصویب قانون ثبت علائم و اختراعات در ۲۹ تیرماه ۱۳۱۰ منجر گردید؛ که به همراه آیین‌نامه اصلاحی آن تا زمان حاضر مورد استناد متقاضیان ثبت علائم و اختراعات قرار گرفته است. علاوه بر وضع قوانین، در معاهدات و همکاری‌های فنی بین ایران و سایر کشورها نیز، حمایت از اختراعات و دستاوردهای فنی، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بوده و همواره به آن اشاره شده است.

به‌موازات این قوانین، قانون مقررات امور پزشکی، داروئی و مواد خوردنی و آشامیدنی مصوب ۱۳۴۴/۳/۲۹ با اصلاحات بعدی آن و قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان مصوب سال ۱۳۴۸ و آیین‌نامه اجرایی آن و قانون ثبت ارقام گیاهی و کنترل و گواهی بذر و نهال مصوب ۱۳۸۲/۴/۲۹ نیز در این حوزه به تصویب رسیده است.

حقوق مالکیت فکری حقوقی است که در زمینه توسعه دانش و فناوری، تجاری‌سازی ایمن و مطمئن دستاوردهای علمی و فنی به عنوان یک تکیه‌گاه مطمئن برای حفظ منافع قرار گرفته است. این موضوع یکی از مباحث مهم در نظام حقوقی دولت‌های مختلف می‌باشد و مراجع قانون‌گذاری را بر آن داشته تا با تمهید قوانین لازم در این حوزه اقدام و سازوکارهای مناسب برای تعاملات بین‌المللی را فراهم سازند.

موضوع مالکیت فکری که ناشی از هنر و ابتکارات انسان است، بحث نوینی محسوب نمی‌شود و با پیدایش انسان، مالکیت فکری نیز به وجود آمده است؛ چراکه فکر قدرت لاینفکی بوده که انسان، همیشه به‌منظور رفع نیازهای خود از آن بهره گرفته است. اصطلاح مالکیت فکری را نخستین بار پیکار - حقوقدان بلژیکی در سال ۱۸۹۹ استفاده نموده و برخی از حقوقدانان به جای آن اصطلاح مالکیت‌های غیرمادی، حقوق بر اموال غیرمادی و حقوق جلب مشتری را به کار برده‌اند. این اصطلاح معادل «intellectual property» است. واژه «property» در زبان انگلیسی هم به معنای حق مالکیت و تصرف بوده و هم به معنای مال و شیء که مالکیت به آن تعلق می‌گیرد، است. کلمه «intellectual» نیز وصفی است که بر توانایی فرد به فکر کردن در یک روش منطقی و شناخت اشیاء و یا به‌کارگیری این توانایی دلالت می‌کند (بزرگی، ۱۳۸۲، ۱۹۲).

همچنین در زبان فارسی، اصطلاح حقوق مالکیت‌های فکری دو مفهوم دارد که یک مفهوم آن مربوط به یک رشته علمی است که اصول و قواعد حاکم بر مالکیت فکری را مورد مطالعه و بررسی قرار می‌دهد و مفهوم دیگر آن مربوط به مجموعه حقوقی است که از مالکیت فکری ناشی می‌شود (انصاری، ۱۳۹۲، ۱۷۶).

حقوق مالکیت فکری از دیدگاه حقوقدانان عبارت است از؛ حقوق ناشی از آفرینش‌ها و خلاقیت‌های فکری در زمینه‌های علمی، صنعتی، ادبی و هنری. این حقوق به صاحبان آن حق بهره‌وری از فعالیت‌های فکری و ابتکاری انسان را می‌دهد و دارای ارزش اقتصادی است و قابلیت دادوستد دارد اما موضوع آن شیء مادی نیست

البته باید عنوان کرد که تولیدات دارویی با توجه به این که صنعتی با سوددهی بالا می‌باشند؛ مورد توجه جوامع و سرمایه‌گذاران قرار گرفته‌اند (صادقی، ۱۳۸۷، ۱۳)؛ بنابراین، گرایش کشورهای توسعه‌یافته به بهره‌برداری از منافع اقتصادی دارو از یکسو و تأکید کشورهای درحال توسعه بر نقش انسانی و حقوق بشری دارو از سوی دیگر، سبب شده است تا اختراعات دارویی در میان سایر اختراعات، متمایز و ممتاز بوده و درعین حال، عنوان چالش‌برانگیزترین حوزه حقوق مالکیت فکری را به خود اختصاص دهد (Ager, 2002, 1). بر این اساس؛ دارو به عنوان یکی از بارزترین نقاط پیوند مالکیت فکری و حقوق بشر، مطرح کننده مسائلی اساسی است که در این مقاله، سعی شده است تا با بررسی حق اختراعات دارویی و تبیین حق سلامتی به عنوان یک حق بشری، تعارضات موجود در تحقق این حقوق را مورد ارزیابی قرار داده و با تطبیق تعهدات موجود در موافقت‌نامه تریپس و قوانین مطروحه در نظام حقوقی ایران به بیان اولویت‌بندی هریک از حقوق در تعارض با حقوق دیگر پرداخته شود.

۲ حق اختراع^۱

اختراع عبارت است از هر نوع آفریده فکری که منجر به برطرف نمودن مشکلی در صنعت و تجارت می‌گردد (نوروزی، ۳۸: ۱۳۸۱). حق اختراع، حقی است انحصاری (Davies, 2011: 605, Dennis, 2014: 55, Pereira, 2011: 176)، موقت و مشروط جهت استعمال، انتقال، فروش، عرضه، واردات و اعطای مجوز بهره‌برداری. این حق تابعی از حقوق مالکیت فکری است و به جهت اهمیت والای آن در توسعه و گسترش صنعت و در نتیجه پویایی اقتصاد کشورها مورد توجه ویژه قرار گرفته است. از این رو حمایت از مالکیت صنعتی در حقوق داخلی و روابط بین‌المللی امری حیاتی جلوه می‌نماید. در ابتدا کنوانسیون پاریس در زمینه‌ی حمایت از مالکیت صنعتی در سال ۱۸۸۳ به بحث اختراعات توجه نمود. در سال ۱۹۷۰ معاهده همکاری ثبت اختراع در واشنگتن به امضا رسید که با پیوستن بیش از ۱۵۰ کشور به این معاهده شرایط استفاده از مزایای ثبت بین‌المللی اختراعات را برای اعضای خود فراهم کرد. در همین دوره، سازمان جهانی مالکیت فکری نیز به این عرصه وارد شد، این سازمان به عنوان یکی

آثار فکری نقش بسزایی در گسترش جهان کنونی ایجاد نموده‌اند. به همین دلیل حفاظت از دارایی‌های فکری و دستاوردهای فناورانه تبدیل به یک اصل اساسی در نظام‌های حقوقی مختلف دنیا شده است؛ از این رو توسعه حقوق مالکیت فکری می‌تواند ضامن موفقیت‌های اقتصادی و فناوری پژوهشگران و همچنین شرکت‌های دانش‌بنیان باشد. جوامع کنونی در راستای هدف یاد شده قوانین و مقررات بسیاری در زمینه‌ی حمایت از آفرینندگان آثار صنعتی، ادبی و هنری به تصویب رسانده‌اند. حقوق مالکیت فکری در سال‌های اخیر با بالا رفتن حجم تولیدات آثار و همچنین گسترش ارتباطات در سطوح ملی و بین‌المللی و خاصه از طریق شبکه جهانی اینترنت و قابلیت دسترسی آسان و سریع اندیشه‌های مخترعین، با تهدیدات جدی از حیث سوءاستفاده از حق آفرینندگان آثار مواجه شده است.

حقوق مالکیت فکری از بحث‌برانگیزترین مباحث عصر کنونی در عرصه جهانی به شمار می‌آید. کشورهای توسعه‌یافته و کشورهای درحال توسعه، در مواجهه با این حقوق دو دیدگاه مختلف را مورد توجه قرار داده‌اند. کشورهای درحال توسعه، با توجه به این که به عنوان وارد و مصرف‌کنندگان اصلی محصولات فکری هستند خواستار تعدیل این حقوق انحصاری به نفع توسعه می‌باشند؛ اما در مقابل کشورهای توسعه‌یافته با توجه به گسترش تولیدات و اختراعات خود از حامیان اصلی حمایت گسترده از این حقوق محسوب می‌شوند که این دو دیدگاه باعث نمایان شدن تعارضات بسیاری در ثبت اختراعات و بهره‌برداری از آن‌ها شده است. زمانی این تعارض پرتنگ‌تر خواهد بود که انحصارات ناشی از اعمال این حق با مباحث سلامتی از جمله حق بر سلامتی مرتبط شود؛ که در این صورت حق بشر و حمایت از آن نیز در مقابل حق مالکیت فکری قرار گرفته و این مهم حمایت و انحصارطلبی اختراعات دارویی را با مشکل مواجه خواهد نمود. حق بر سلامتی، دارای مصادیق متعددی است، اما بی‌تردید مهم‌ترین جنبه آن، مقابله با بیماری‌ها و مرگ‌ومیرها و کسب تندرستی از دست رفته است و در راه تحقق این جنبه از سلامتی، دارو به عنوان مهم‌ترین ابزار بشری نقشی برجسته و انکارناپذیر می‌یابد (Salazar, op.cit, 65, 1999)

¹ patent

دیگر چنین حقی در قوانین مختلف پیش بینی شده است ولیکن قانون خاصی برای آن وضع نشده است (بختیاروند، ۱۳۹۶، ۸۰).

یکی از حقوقی که در اکثر میثاق‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و اعلامیه جهانی حقوق بشر به عنوان اصلی اساسی مورد تأکید قرار گرفته، حق بر سلامت است؛ از این رو در تعارض مابین حق اختراع و حق بر سلامت، دولت‌ها می‌توانند در مواردی و با وجود شرایطی با عدول از حق مخترعین اقدامات لازم برای حفظ و برقراری سلامت آحاد جامعه را فراهم آورند. یقیناً اختراعات مربوط به تشخیص و معالجه بیماری‌های انسان یا حیوان یکی از مواردی است که کمک شایانی در جهت شناسایی مناسب و به موقع بیماری و متعاقب آن اقدامات احتیاطی لازم و درمان شخص بیمار می‌نماید. قوانین مالکیت فکری و ثبت اختراعات روش‌های درمان را از شمول حمایت مستثنی نمودند و این امر به‌وضوح در بند ۲ ماده ۲۸ قانون ثبت علائم و اختراعات سال ۱۳۱۰ و بند ۳ ماده ۲۷ موافقت‌نامه تریپس و همچنین بند ج ماده ۴ قانون ثبت اختراعات، طرح‌های صنعتی و علائم تجاری مصوب ۱۳۸۶، قابل رؤیت است چراکه حق بر سلامت نسبت به حقوق مخترعین از اهمیت بالاتری برخوردار است (شیخی، ۱۳۸۵، ۷۴).

امکان بروز اختلاف در مسائل مربوط به حق اختراع امری شایع است. در دعوی که حداقل یک عنصر خارجی در آن به چشم می‌خورد، قاضی ابتدا باید درصد حل مسئله تعارض قوانین برآید؛ بنابراین باید تعیین کند قانون کدام کشوری که ارتباط با دعوی دارد، بر رابطه حقوقی فی‌مابین حکومت داشته و بر اساس آن می‌توان به حل و فصل اختلافات حادث‌شده پرداخت. در این راستا قضات با بهره‌مندی از مجموعه قواعدی که بر اساس آن می‌توان قانون صلاحیت‌دار را انتخاب نمود، اقدام به رسیدگی به دعوی می‌نمایند (الماسی، ۴، ۱۳۹۱، صفایی، ۱۳۹۳، ۷۴ و امیر معزی، ۱۳۹۱، ۲۱).

۳ حق بر سلامت و بهداشت عمومی

بهداشت مجموعه‌ای از علوم مختلف است و به‌طور کلی منظور از آن، انجام کارهایی برای جلوگیری از ابتلای مردم به بیماری و رسیدن به سلامتی است. بهداشت؛ علم و هنر

از آژانس‌های تخصصی سازمان ملل با هدف حمایت از مالکیت فکری در حال فعالیت است. در سال ۱۹۹۵ معاهده‌ای تحت عنوان تریپس وضع شد. این معاهده ضمن بیان برخی قواعد عمومی حاکم بر مالکیت فکری، اقدام به نشر قوانینی در خصوص حق اختراع نمود که از اهمیت خاصی برخوردار است (تقی زاده، ۱۳۹۳، ۱).

حمایت از اختراعات در حقوق ایران برای نخستین بار در سال ۱۳۱۰ با تصویب قانون ثبت علائم و اختراعات به وقوع پیوست. در ادامه کشور ایران در سال ۱۳۳۸ به کنوانسیون پاریس پیوست و با الحاق به بازنگری‌های موجود و تصویب مجلس شورای اسلامی در سال ۱۳۷۷، گامی اساسی در راستای حمایت از مالکیت صنعتی و خاصه حق اختراع برداشته شد. در سال ۱۳۷۹، قانون حمایت از پدیدآورندگان نرم‌افزار رایانه‌ای به تصویب رسید و بدین گونه سازوکار حمایت از مخترعین نرم‌افزارهای رایانه‌ای به‌عنوان یکی از مصادیق تعبیه شد. در سال ۱۳۸۰ ایران به عضویت رسمی سازمان جهانی مالکیت فکری در آمد. این سازمان به عنوان یکی از آژانس‌های تخصصی مالکیت سازمان ملل اقدام به مدیریت معاهدات بسیاری در زمینه‌های مالکیت فکری و به‌تبع آن حق اختراع نموده است. در قانون تجارت الکترونیک مصوب ۱۳۸۲ نیز مقنن صراحتاً حمایت خود را از حقوق مالکیت فکری در بستر مبادلات الکترونیک اعلام داشته است. نهایتاً قانون ثبت اختراعات، طرح‌های صنعتی و علائم تجاری در سال ۱۳۸۶ با هدف انطباق قوانین داخلی با استانداردهای بین‌المللی در راستای الحاق به سازمان جهانی تجارت به تصویب رسید (بزرگی، فتحی زاده، ۱۳۸۸، ۵۹). این قانون توجه خاصی به حق اختراع نموده است.

با وجود صراحت در شناسایی چنین حقوقی برای مخترعین؛ در برخی موارد به جهت جلوگیری از سوءاستفاده از حق یادشده و همچنین در موارد تعارض حق اختراع با حقوق والای انسانی، استفاده دیگران بدون کسب اجازه از دارندگان حق اختراع امکان‌پذیر است (226: Khan, 2013). اعطای چنین مجوزی ابتدا در کنوانسیون پاریس مطرح و سپس در قوانین اکثر کشورها مورد پذیرش قرار گرفت (679-699, Correa, 2018, 1999, 4, Liu). در برخی کشورها این موضوع صراحتاً در قانون خاصی راجع به اعطای مجوز اجباری مورد شناسایی قرار گرفته است و این در حالی است که در برخی کشورهای

هستند؛ در ادامه به بیان تعهدات دولت‌ها در قبال حق بر سلامت، پرداخته خواهد شد.

تعهدات دولت‌ها در قبال حق بر سلامتی همانند هر حق بشری دیگر دارای سه بعد تعهد به احترام، تعهد به حمایت و تعهد به ایفا است (Eide, Asbyorn, 2001, 79).

۱. تعهد به احترام^۱؛ در این تعهد، دولت‌ها ملزم هستند که از مداخله مستقیم و یا غیرمستقیم در اجرای حق بر سلامت استنکاف نمایند و در مسیر بهره‌مندی از این حق موانع موجود را مرتفع نمایند؛ از این رو با تصویب برخی قوانین نباید باعث ایجاد محدودیت‌هایی در این مسیر شوند (Toebe, 1999: 661).

۲. تعهد به حمایت^۲؛ در این تعهد دولت‌ها ملزم هستند که خصوصی‌سازی در حوزه بهداشت و درمان را به نحوی اعمال نمایند تا دسترسی برابر برای همه شهروندان به خدمات بهداشتی و درمانی و داروهای موردنیاز تأمین شود (راعی، ۱۳۸۶، ۸۳).

۳. تعهد به ایفا^۳؛ در این تعهد دولت‌ها متعهد می‌شوند که جهت تحقق کامل حقوق بشری تمام اقدامات ضروری اعم از قانون‌گذاری قضایی و اجرایی را معمول بدارند (صادقی، ۱۳۸۸، ۲۰۵)؛ به عبارت دیگر دولت‌ها موظف هستند با تصویب قوانین و اتخاذ تدابیر ضروری و مؤثر و سایر اقدامات نظارتی، حمایتی و نیز بازنگری و اصلاح در برخی از قوانین و مقررات و عرف‌های نامتعارف که ناقض حق بر سلامت محسوب می‌شوند در مسیر تحقق و رعایت حقوق بشری طی طریق نمایند.

۴ اختراعات دارویی

ناگفته پیداست که یکی از مهم‌ترین ابزارهای تحقق حق بر سلامت، دارو است که نقش غیرقابل‌انکاری در ابعاد سلامتی از جمله پیشگیری، مقابله و درمان بیماری‌ها ایفا می‌نماید. به همین منظور دولت‌ها، در اختراعات، جایگاه ویژه‌ای را برای اختراعات دارویی قائل هستند و در همین راستا، به منظور نظام‌مند نمودن قوانین مالکیت صنعتی

پیشگیری از بیماری‌ها و طولانی کردن عمر و ارتقاء سلامتی به‌وسیله‌ی کوشش‌های اجتماعی است. کوشش‌های اجتماعی متشکل است از؛ آموزش بهداشت، بهداشت محیط، تشخیص بیماری‌ها، پیشگیری علیه بیماری‌های عفونی و ایجاد یک سیستم اجتماعی که هر فرد بتواند از حق طبیعی خود برخوردار باشد.

مفهوم حق بر سلامت در حوزه زندگی انسان گسترش یافته و ضامن سلامت فرد و جامعه به شمار می‌رود؛ از این رو از دیدگاه جهانی، میدان رسالت‌ها، وظایف و فعالیت‌های بهداشت عمومی، جهان‌شمول گردیده و از فرد به سمت جامعه جهانی پیشروی می‌کند (شجاع، ۱۳۸۷، ۱۴۹).

بهداشت و سلامت به عنوان یکی از ارکان اساسی در نظام حقوق بشر مورد توجه قرار گرفته است، لذا حق برخورداری از سلامت فیزیکی، روانی، اجتماعی و معنوی باید به عنوان حقی بشری در دسترس همگان قرار گیرد که تأمین این حق یکی از ارکان مهم پیشرفت در هر جامعه‌ای محسوب می‌گردد (جانوس، ۱۳۸۳، ۱۷۴).

۳٫۱ وظایف دولت‌ها در تأمین بهداشت و سلامتی

همان‌طور که در مبحث قبل بیان گردید، حق بر سلامت، یک حق جهان‌شمول محسوب می‌شود که فقط مختص افراد یک کشور نیست بلکه مخصوص تمام افراد جامعه بشری می‌شود و در اعلامیه جهانی حقوق بشر نیز؛ از حق بر سلامت، به عنوان (حق هرکس)، نام برده شده است؛ بنابراین تمام دولت‌ها متعهد هستند که حق بر سلامت را برای تمامی آحاد جامعه تأمین نمایند (آل کجیاف، ۱۳۹۲، ۱۵۹).

لازم به توضیح است؛ از آنجایی که حق بر سلامت از حقوق بنیادین بشری بوده و صرفاً جنبه قراردادی و معاهده‌ای ندارد که فقط کشورهای عضو میثاق یا سایر معاهداتی که این حق در آن‌ها شناسایی شده است، ملزم به تأمین آن باشند، بلکه تمام دولت موظف به تأمین آن

³ Obligation to Fulfill

¹ Obligation to Respect

² Obligation to Protect

ناکافی بوده و تشویق افراد به ابداع دارو، مستلزم صرف منابع از جمله هزینه فرصت^۱ است.

اما در مقابل، مخالفان حق بر اختراع بر این نظرند که استناد به این مبنا که حمایت مالی از ابداعات دارویی، سود بیشتری برای افراد یک جامعه دارد، نیازمند اثبات است که احراز بیشترین نفع از کجا و بر اساس کدام معیار و سنجش حاصل شده است (Ager, 2002, 1).

به نظر می‌رسد می‌توان حق مالکیت فکری در اختراعات دارویی را اعمال نمود اما ضروری است تا این حق را با توجه به شرایط حاکم بر جوامع و میزان دسترسی افراد به سلامتی، اعمال نمود.

۵ حق بر سلامت و حق بر اختراعات دارویی در اسناد بین‌المللی

دولت‌ها در جهت تأمین سلامتی و توسعه بهداشت عمومی موظف‌اند تا با در نظر گرفتن تمهیداتی از قبیل تأسیس نهادهایی با هدف حفظ و بهبود بهداشت و سلامت عمومی، این حق بشری را تأمین نمایند (آل کجبا، ۱۳۹۲، ۱۴۱). اختراعات دارویی و حق دسترسی به دارو به دلیل ارتباط آن با بهداشت و سلامت عمومی جامعه از جایگاه ویژه‌ای در نظام سلامت کشورها برخوردار است و همین نقش اساسی و مهم در تأمین حق سلامت افراد جامعه باعث شده است تا در مقررات بین‌المللی نیز مورد بحث و بررسی قرار گیرد که در ادامه به تشریح و بیان برخی از اسناد بین‌المللی که از حق بر سلامت و حق اختراعات دارویی سخن به میان آورده‌اند پرداخته خواهد شد؛

۵٫۱ منشور ملل متحد

در منشور سازمان ملل متحد هرچند به طور صریح از حق بر سلامت سخنی به میان نیامده است اما در بند الف ماده ۵۵ این منشور، آن سازمان ملزم به تشویق کشورها به ارتقای دوره‌های بالاتر زندگی و یافتن راه‌حل مسائل مربوط به سلامتی شده است.

خود، اطلاعات قابل ثبت در خصوص اختراعات را دسته‌بندی نموده‌اند (سبحانی/سپهری، ۱۳۸۵، ۱۰). سؤال مهمی که در این حوزه مطرح می‌شود این است که آیا حقوق مالکیت فکری، شامل اختراعات دارویی که به صورت مستقیم با سلامت افراد جامعه در ارتباط است هم می‌شود یا خیر؟

با توجه به بند ۱ ماده ۲۷ موافقت‌نامه تریپس در خصوص این دسته‌بندی‌ها و به رسمیت شناختن آن بیان می‌کند: «حق ثبت اختراع برای هر نوع اختراع محصول و یا فرایند در تمام عرصه‌های تکنولوژیکی بدون تفاوت گذاری نسبت به منشأ و عرصه اختراع و یا این‌که محصولات ذی‌ربط ملی است یا وارداتی، قابل تحصیل می‌باشد» این چنین برداشت می‌شود که اختراع به صورت عام بیان شده است، لذا اختراعات دارویی نیز در دسته‌بندی اختراعات قرار گرفته و هیچ‌گونه محدودیتی در این زمینه وجود نخواهند داشت و کشورهای عضو این کنوانسیون مجاز به حمایت از اختراعات دارویی می‌باشند (منفرد، ۱۳۹۴، ۱۵۵).

سؤال مهمی که در این حوزه مطرح می‌شود این است که آیا حقوق مالکیت فکری، شامل اختراعات دارویی که به صورت مستقیم با سلامت افراد جامعه در ارتباط است هم می‌شود یا خیر؟

در پاسخ به سؤال فوق باید عنوان کرد که؛ در امکان‌سنجی حق مالکیت فکری بر اختراعات دارویی اختلاف نظر وجود دارد و برخی موافق حق بر اختراعات دارویی هستند و در مقابل برخی نیز مخالف این حق بر اختراع می‌باشند (صادقی، ۱۳۸۷، ۲۱۵) که در ادامه به بررسی دلایل موافقان و مخالفان خواهیم پرداخت؛

موافقان حق بر اختراعات دارویی بر این عقیده‌اند که نظام مالکیت فکری، سبب افزایش انگیزه ابداع‌کنندگان دارو می‌شود و هرچه حمایت‌ها افزایش یابد طبعاً انگیزه برای اختراع دارویی نیز افزایش خواهد یافت که این خود نقش مؤثری در گسترش سلامت و بهداشت جامعه خواهد داشت. این حمایت‌ها نیز غالباً به صورت اقتصادی صورت خواهد گرفت: زیرا منابع در دسترس برای تولید محصولات دارویی و تأمین نیازمندی‌های درمانی افراد بشر

¹ Opportunity-cost

۵٫۲ میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی سازمان ملل متحد

یکی دیگر از اسنادی که به وضوح حق بر سلامت و حق بر اختراعات دارویی را بیان کرده است؛ میثاق بین‌المللی حقوقی اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مصوب ۱۹۶۶ است که بند ۱ ماده ۱۲ این میثاق اشعار داشته است: «دولت‌های عضو میثاق حق هرکس را به تمتع از بهترین حال سلامتی و روحی ممکن‌الحصول به رسمیت می‌شناسند». همچنین، بند ۲ ماده ۱۲ شرح وظایف دولت‌های عضو را در تحقق سلامتی بیان می‌دارد و بر اساس قسمت ج بند اول ماده ۱۵ این میثاق که بیان داشته است: «دولت‌های طرف میثاق حاضر، حق هر کس را نسبت به امور ذیل به رسمیت می‌شناسند:

ج) برخورداری از حمایت از منافع معنوی و مادی ناشی از هر تولید علمی، ادبی یا هنری که آفریننده آن هستند.

چنان‌که در بند مذکور بیان شد، در این میثاق نیز از عبارت حقوق مالکیت فکری استفاده نشده ولی از مفهوم عبارت، به راحتی قابل استنباط است که غرض تهیه‌کنندگان آن اشاره به این حقوق بوده است؛ اما یکی از دلایل عدم استفاده از لفظ مالکیت فکری را باید متداول نبودن کاربرد این لفظ دانست (کریون، ۱۳۸۷، ۱۸). در حال، مفاد این قسمت از میثاق در حقیقت تکرار بند ۲ ماده ۲۷ اعلامیه جهانی حقوق بشر است و تفاسیر مذکور مطالب پیشین، در مورد این قسمت از میثاق نیز قابل اعمال می‌باشد.

۵٫۳ موافقت‌نامه جنبه‌های تجاری مالکیت فکری (تریپس)

با تأسیس سازمان جهانی تجارت از طریق موافقت‌نامه تریپس حداقل استانداردهایی در ارتباط با حقوق مالکیت فکری تصویب گردید. موافقت‌نامه تریپس، موافقت‌نامه‌ای بین‌المللی می‌باشد که به وسیله سازمان تجارت جهانی^۱ مدیریت می‌شود و حداقل استانداردهای جهانی را برای قوانین مربوط به انواع مالکیت فکری در کشورهای عضو WTO تعیین می‌کند. موافقت‌نامه جنبه‌های تجاری حقوق مالکیت فکری تریپس^۲ که جزء

علاوه بر اساسنامه سازمان بهداشت جهانی در اعلامیه جهانی حقوق بشر مصوب ۱۹۴۸ نیز در بند ۱ ماده ۲۵، سلامتی را در زمره حقوق لازم برای هر فرد در جهت بهره‌مندی از استانداردهای مناسب زندگی قرار داده است.

اختراعات دارویی و حق دسترسی به دارو نیز به دلیل ارتباط آن با بهداشت و سلامت عمومی جامعه از جایگاه ویژه‌ای در نظام سلامت کشورها برخوردار است و در اسناد بین‌المللی مورد بحث بررسی قرار گرفته است؛ از این رو در بند ۲ ماده ۲۷ اعلامیه جهانی حقوق بشر مقرر شده است: «هر کس نسبت به حمایت از منافع معنوی و مادی ناشی از هر تولید علمی، ادبی یا هنری که آفریننده آن است، حق دارد». این ماده به حقوق مالکیت فکری تصریح نمی‌کند، اما مفاد آن جای هیچ تردیدی در خصوص ضرورت حمایت از مالکیت فکری دست‌کم در مورد آثار ادبی و هنری (کپی‌رایت) باقی نمی‌گذارد؛ اما سؤال اینجاست که آیا می‌توان در خصوص اختراعات دارویی نیز به مفاد این بند استناد جست؟

پاسخ مثبت است زیرا هرچند از اختراعات دارویی اسمی به میان نیامده است اما در متن بند مورد بررسی علاوه بر تولید ادبی و هنری، به تولید علمی نیز اشاره شده و در برابر تولید ادبی و هنری قرار گرفته است که نشان از تفاوت این دو دارد. تولید به معنای «به وجود آوردن»، «شکل دادن و ساختن» است که عنصری از ابتکار و نوع آوری در آن وجود دارد؛ تولید علمی را نیز می‌توان به معنای استفاده از اصول و آیین نظام‌مند دانش و معرفت دانست که متضمن شناسایی یک مسئله و غالب بندی آن، آزمودن فرضیه‌ها و سرانجام ایجاد چیزی جدید است. در این معنا، تولید علمی شامل اختراعات و از آن جمله اختراعات دارویی می‌گردد. مضافاً باید عنوان کرد که تلقی اکثر نمایندگان در کمیسیون حقوق بشر و مجمع عمومی نیز بر آن بوده است که اختراعات نیز مشمول حمایت هستند؛ به علاوه؛ عبارت «هر تولید»، به اندازه کافی موسع است تا ابداعات دارویی را نیز تحت شمول قرار دهد (امیر ارجمند/ حبیبی مجنده، ۱۳۸۴، ۱۴-۱۳).

² TRIPS

¹ WTO

اما مفاد ماده ۲۷ موافقتنامه تریپس که به طور عمده حمایت از حق اختراع را بیان می‌کند، مقرر می‌دارد:

۱. حق اختراع، در خصوص هر اختراعی اعم از فرآورده یا فرایند در زمینه فناوری اعمال می‌گردد، مشروط بر این‌که دربردارنده یک اقدام مبتکرانه و دارای قابلیت لازم برای درخواست ثبت باشد و نیز در بر طبق مواد ۶۵ و ۷۰ این موافقتنامه، حق اختراع بدون هیچ‌گونه تبعیض بر مبنای محل اختراع، زمینه فناوری مرتبط با آن صرف نظر از این‌که وارداتی است یا به‌طور محلی تولید شده باید اعمال گردد.
۲. دولت‌های عضو ممکن است در خصوص بهره‌برداری تجاری از کالاهای ضروری برای حمایت از اخلاق و نظم عمومی، حمایت از حیات یا سلامت انسان‌ها، حیوانات یا گیاهان و پیشگیری از بروز آسیب جدی به محیط‌زیست در زمینه‌ی حق اختراع استثنائات و ممانعت‌هایی را در قلمرو سرزمینی قائل شوند. البته مشروط به این‌که اقدام محدودکننده آن‌ها صرفاً به این دلیل نباشد که بهره‌برداری از آن کالا بر طبق قانون آن‌ها ممنوع است.
۳. دولت‌های عضو ممکن است موارد ذیل را از شمول حق اختراع مستثنا نمایند:
۴. الف: شیوه‌ها و ابزارهای تشخیص بیماری، درمان و جراحی برای معالجه‌ی انسان‌ها و حیوانات؛
۵. ب: فرایندهای زیست‌شناختی ضروری برای تولید گیاهان و حیوانات به‌غیر از فرایندهای غیر زیست‌شناختی و میکروبیولوژی. با این وجود کشورهای عضو ممکن است به منظور حمایت از گونه‌های گیاهی از طریق اعمال حق انحصاری اختراع با یک سیستم مؤثر دیگر اقدام نمایند.

با توجه به بررسی مفاد بیان‌شده در موافقتنامه تریپس، چنین برداشت می‌شود هدف این موافقتنامه، حمایت و اجرای حقوق مالکانه شخصی نسبت به محصولات و فرایندها، فارغ از مبنای آن‌هاست تا از این طریق رفاه اقتصادی و اجتماعی محقق شود. مالکیت در ذات خود انحصار را به دنبال خواهد داشت و این انحصار به مالک اختیار کنترل بر ابداعش را می‌دهد. به علت حاکمیت اصل سرزمینی بودن بر قوانین مالکیت فکری،

لاینفک و اسناد لازم‌الاجرای سازمان تجارت جهانی است، یکی از جامع‌ترین و کامل‌ترین مقررات درباره حقوق مالکیت فکری محسوب می‌گردد که تاکنون در سطح بین‌المللی وجود داشته است. این موافقتنامه از نظر پوشش، انواع مختلف حقوق مالکیت فکری را شامل گردیده و مقررات ماهوی نسبتاً کاملی را در راستای حمایت از آن‌ها بیان می‌دارد که در سال ۱۹۹۴ مورد توافق عمومی قرار گرفت و سازمان تجارت جهانی روند نظارتی و اجرایی آن را عهده‌دار شد.

در این موافقتنامه اعضاء تعهدات مهمی در زمینه حق اختراع بر عهده دارند. نظر به اینکه ارتقای فناوری، انتقال و ترویج فناوری به عنوان مبنای موافقتنامه تریپس در ماده ۷ آن پذیرفته شده است، می‌توان گفت که موافقتنامه تریپس درصدد برقراری موازنه میان حقوق دارندگان حق انحصاری اختراع و منافع مصرف‌کنندگان می‌باشد (حبیبی، ۱۳۸۳، ۴۵).

ماده ۸ موافقتنامه در این زمینه مقرر می‌دارد: ممکن است به منظور انجام اقدامات ضروری برای حمایت از تغذیه و سلامت عمومی و ارتقاء منافع عمومی در راستای اهمیت دادن به توسعه فنی، اجتماعی و اقتصادی، اقدام به وضع یا اصلاح قوانین و مقررات خود نمایند که در این صورت اقدامات مذکور باید مطابق با مفاد این موافقتنامه باشد. اقدامات مقتضی بر طبق این موافقتنامه ممکن است مستلزم جلوگیری از تعرض به حقوق مالکیت فکری توسط دارندگان حقوق یا اجرای رویه‌هایی باشد که به‌طور نامعقول مانع تجارت است یا معارض با انتقال بین‌المللی فناوری باشد. به این ترتیب تفسیر موافقتنامه تریپس منافع سلامت عمومی را مورد توجه قرار می‌دهد.

عمده‌ترین تعهد موافقتنامه تریپس در رابطه اختراع در ماده ۲۷ بیان شده است که دولت‌های عضو را متعهد می‌کند که در صورت وجود شرایط برخورداری از حق اختراع بر طبق موافقتنامه تریپس، دسترسی به این حق را تسهیل نمایند. با توجه به این‌که در طول چند دهه میان قوانین مختلف کشورها اشاره‌ای به مفاد احصاء شده، نشده است؛ لذا موافقتنامه مذکور به جهت ناکارآمد کردن استانداردهای مندرج در قوانین ملی دولت‌های عضو، مورد نقد است. (فتحی زاده، ۱۳۸۲، ۳۹)

تشریفات اداری پیچیده مخفی شده است (نیاورانی، جاوید، ۱۳۹۴، ۳۷)

همچنین باید گفت، قدرتی که حقوق مالکیت فکری اعطا می‌کند به میزان تقاضا و درجه قابلیت جانمایی نسبت به کالاها بستگی دارد. یک حق اختراع راجع به داروی نجات‌دهنده زندگی یا یک الگوریتم حیاتی می‌تواند قدرت بازاری شگرفی ایجاد نماید.

یکی از عواملی که سبب شده است تا سرمایه‌گذاران از سرمایه‌گذاری در حوزه اختراعات دارویی امتناع نمایند، این است که با پیشرفت علم، تولید داروهای جدید، سرمایه‌گذاران را متحمل هزینه گزافی می‌نماید، از این رو کارخانه‌های داروسازی برای بهره‌برداری از سرمایه‌گذاری‌های هنگفت خود مستلزم آن هستند که به فعالیت‌های تجاری بپردازند. پس همان‌طور که گفته شد شواهدی از تعارض میان حقوق بشر و حقوق مالکیت فکری وجود دارد. به عبارت دیگر، حمایت قوی از حقوق مالکیت فکری ممکن است پیامدهای جدی در حوزه حقوق بشر از جمله حق دسترسی به داروها ایجاد نماید که با تصویب موافقت‌نامه تریپس به عنوان بخشی از موافقت‌نامه‌های سازمان جهانی تجارت در سال ۱۹۹۴ و با گذشت زمان، تمام اعضای اصلی سازمان جهانی تجارت، حقوق اختراعات را برای اختراعات دارویی به تصویب رسانده‌اند. تریپس برای اولین بار مقررات و الزامات بسیار گسترده و فراگیری را مانند «ممنوعیت در استثنا کردن حمایت از اختراعات دارویی، ممنوعیت عدم حمایت از فرآورده جدید دارویی، تعیین حداقل ۲۰ سال حمایت از همه اختراعات از جمله دارو» وضع نمود؛ اما این مصوبات نه تنها باعث کنترل قیمت دارو و بهبود وضعیت دسترسی افراد به دارو نشد بلکه به‌طور فزاینده‌ای بر قیمت داروهای تحت حمایت حق اختراع افزوده‌شده و افراد زیادی، از دسترسی به داروهای حیاتی محروم شدند؛ که این مسئله خود معضلات بهداشتی زیادی به‌خصوص در کشورهای کمتر توسعه‌یافته و یا در حال توسعه به وجود آورده است (صادقی، ۱۳۸۶، ۲۰۱ و ۱۹۷).

لذا اختراعات دارویی علاوه بر این که در حوزه بهداشت و سلامت انسانی، وظیفه و نقش محوری دارد، از بعد اقتصادی نیز از اهمیت بالایی برخوردار بوده است که همین نقش دوگانه، زمینه‌ساز چالش‌های بسیاری برای کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه، شده است که این

نظام حقوقی کشورها در مورد ثبت اختراع متنوع است، با تصویب تریپس حداقلی از ضوابط و معیارهای بین‌المللی در زمینه حق اختراع شکل گرفته است. تریپس، اختراع و حق انحصاری ثبت اختراع را تعریف نکرده بلکه تنها به ذکر موضوعات مورد حمایت نظام ثبت اختراع شرایط ثبت و محدودیت‌ها و استثنائات وارد بر آن پرداخته است و حقوق مالکیت فکری که نقطه تلاقی قواعد حقوقی با حوزه‌های مختلفی مانند حوزه اقتصادی، محیط‌زیست، بهداشت و... می‌باشد یکی از بحث‌برانگیزترین مباحث عصر فعلی در سطح ملی و بین‌المللی است که زمینه‌ساز تصویب موافقت‌نامه تریپس بوده است. زمانی که حقوق مالکیت فکری و انحصارات ناشی از آن با مباحث انسانی از جمله حق بر سلامتی و حق حیات تلاقی پیدا می‌کند، چالش‌های موجود در این زمینه نیز رنگ و بوی حقوق بشری به خود گرفته و اسناد بین‌المللی از جمله موافقت‌نامه تریپس را به چالش می‌کشاند و از آنجایی که دارو یکی از مهم‌ترین ابزارهای مقابله با بیماری است، اختراعات دارویی نیز از این چالش مصون نخواهد ماند.

۶ چالش میان حمایت از اختراعات دارویی و موازین حقوق بشر

حمایت از اختراعات دارویی و رعایت موازین حقوق بشر به‌صورت هم‌زمان، همواره با چالش‌هایی روبرو بوده است که در ادامه به بررسی آن پرداخته خواهد شد.

یکی از چالش‌هایی که اکثر کشور و مخصوصاً افراد با توانایی مالی پایین با آن روبرو هستند، دسترسی به داروهای گران‌قیمت است، چراکه آن‌ها توان پرداخت قیمت‌های تعیین‌شده از سوی شرکت‌های داروسازی برای جدیدترین تولیدات خود را ندارند و همچنین باید عنوان کرد که در معرض خطر بودن مقررات حقوق مالکیت فکری نسبت به حقوق اساسی بشر مانند حق آزادی تحقیق (نسبت به یک مولکول یا پروتئین که حقوق مالکیت فکری آن را احاطه نموده است)، حق بر سلامت و حق بر غذا، خطری نیست که به‌وضوح قابل مشاهده باشد. بلکه خطری است مبنی بر رشد آهسته محدودیت‌ها. رشد پیوسته‌ای که به‌ندرت قابل مشاهده است، چراکه در پس قاعده سازی‌های فنی، رمزی کردن دکتترین‌های حقوقی و

در نتیجه در این موافقت‌نامه مکانیسم قابل‌مقایسه با ماده ۲۰ گات که بر طبق آن ارجحیت و برتری با ارزش‌های غیرتجاری است، وجود ندارد و لذا تعارضات موجود با موافقت‌نامه تریپس از طریق تفسیر دقیق این موافقت‌نامه به حل و فصل نخواهد انجامید و محدودیت‌ها و استثنائات مقرر در این سند برای تحقق حقوق بشر و حق برخورداری از سلامت و حمایت از آثار فکری، به‌طور کامل مناسب و کافی نیست؛ بنابراین از آنجایی که حق بر سلامت و حمایت از حقوق مالکیت فکری، هر دو از حقوق اساسی هستند، لذا هیچ‌کدام از این حقوق نباید به نفع دیگری از بین برود، بلکه باید تلاش شود تا بین این دو تعامل برقرار شود.

۶٫۲ تعارض حق بهداشت عمومی و حق بر اختراع در حقوق ایران

نظم عمومی یکی از شرط‌های اصلی و اساسی در ثبت اختراعات است که از آن تعریف دقیقی ارائه نشده است. لیکن می‌توان آن را مجموعه قواعد و پایه‌های اساسی مرتبط با حسن جریان امور راجع به اداره کشور و حفظ امنیت، اخلاق، نظام اجتماعی، سیاسی و اقتصادی دانست که تجاوز به آن‌ها مسیر نیست (چلبی و همکاران، ۱۳۹۶، ۹۰).

این قواعد به عنوان قواعد حافظ جامعه، مانع شکل‌گیری یا اجرای اعمال حقوقی می‌شوند که بر خلاف آن‌ها باشد. در مورد اعطای حق اختراع به مخترع نیز به همین ترتیب است یعنی حمایت از حق خصوصی مخترع باید در راستای حفظ پایه‌های موجود در جامعه باشد.

در بحث مالکیت فکری، زمانی که از عدم مغایرت یک مصداق مانند یک اختراع با نظم عمومی سخن به میان می‌آید غالباً چنین به ذهن متبادر می‌شود که مصداق مورد بحث نباید بر خلاف اخلاق حسنه باشد؛ اما در حوزه اختراعات دارویی مصداق مغایرت با نظم عمومی می‌تواند وسیع‌تر باشد. این مغایرت‌ها گاهی مربوط به فرایند دارویی است، مانند ابداع یک داروی ژنتیکی که شامل استخراج و مداخله در یک ژن انسانی است که خلاف اخلاق انسانی می‌باشد؛ اما زمانی که از مخالفت با نظم عمومی سخن به میان می‌آید، از آثاری که حاصل از ثبت اختراع دارویی است سخن گفته می‌شود و ممکن است سلامت عمومی جامعه را به مخاطره بیندازد؛ مانند افزایش

چالش‌ها نیازمند یک پیوند اساسی میان اختراعات دارویی و حقوق بشری است. چالش‌هایی که در زمینه تأثیر منفی حمایت از اختراعات بر افزایش قیمت دارو و دسترسی مناسب به دارو و نیز مغایرت با برخی از اصول حقوق بشری مانند اصل منع سوءاستفاده از حق و اصل دسترسی به سلامتی متبلور خواهد شد.

۶٫۱ تعارض موجود در موافقت‌نامه تریپس

موافقت‌نامه تریپس از نظر پوشش، انواع مختلف حقوق مالکیت فکری از قبیل حق مؤلف، حق نسخه‌برداری و حقوق جانبی (حقوق اجراکنندگان، تولیدکنندگان آثار صوتی و سازمان‌های پخش رادیو تلویزیونی)، علائم تجاری، علائم جغرافیایی، طرح‌های صنعتی، حق اختراع طرح‌های ساخت مدارهای یکپارچه و اطلاعات افشاء نشده را شامل می‌گردد.

تنها استثنایی که در موافقت‌نامه تریپس وجود دارد ماده ۷۳ موافقت‌نامه است که به امنیت ملی استناد می‌کند که این موافقت‌نامه دامنه وسیعی از استثنائات را در خصوص بهره‌برداری انحصاری از اختراع به رسمیت نمی‌شناسد. بند ۳ ماده ۲۷ موافقت‌نامه تریپس صرفاً برخی زمینه‌های معین را از حق اختراع مستثنا می‌کند. از آن جمله می‌توان به روش‌های تشخیص پزشکی، گیاهان و حیوانات اشاره نمود (مافی و همکاران، ۱۳۹۵، ۱۸۷). بند ۲ ماده ۲۷ موافقت‌نامه تریپس استثنایی مشابه ماده ۲۰ گات؛ موارد استثناء که امکان تعدیل در اتخاذ سیاست‌های تجاری، تطبیق آن را با شرایط فرهنگی و ارزشی و دینی خاص کشور میسر می‌نماید را مقرر می‌کند؛ زیرا بر طبق آن هرگونه بهره‌برداری تجاری از سوی دولت‌های عضو که برای حمایت از نظم عمومی یا اخلاق از جمله حمایت از سلامت یا حیات انسان، حیوان و گیاه یا به‌منظور جلوگیری از آسیب جدی به محیط‌زیست ضروری باشد مجاز دانسته شده است، حتی اگر مغایر با امتیاز انحصاری بهره‌برداری آثار ناشی از بهره‌برداری تجاری از اختراعات می‌باشد و مواردی را دربر نمی‌گیرد که خود حق اختراع فی‌نفسه ممکن است آثاری این‌چنین به دنبال داشته باشد. موافقت‌نامه تریپس صرفاً محدودیت‌هایی را بر حق اختراع اعمال می‌کند و به‌طورکلی مستثنا نشدن از حق انحصاری اختراع را مقرر نمی‌کند (Josephi, 2011, 248).

حق بشری ذکر نشده است، با اشاره بند (ج) ماده ۱۲ میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی «با پیشگیری و توجه به معالجه بیماری‌های فراگیر و پیکار علیه بیماری‌ها» می‌توان بیان کرد که دسترسی به دارو یکی از ابزارهای اصلی رسیدن به این هدف است؛ از این رو حق دسترسی به دارو به عنوان یکی از استحقاقات زیرمجموعه حق بر سلامت به شمار می‌رود و در قالب این حق قابل مطالبه است. به‌منظور نیل به این هدف دولت‌ها موظف‌اند بهره‌مندی از این حقوق را بدون تبعیض برای همه تضمین کرده و حداکثر منابع تحت اختیار خود را به تحقیق حقوق مذکور در میثاق اختصاص دهند؛ اما یکی از موانع موجود در این مسیر قیمت‌گذاری شرکت‌های مخترع دارو است که با در نظر گرفتن تمام هزینه‌های مصرفی، قیمت تمام شده یک دارو را بسیار بالا در نظر گرفته و باعث می‌شود بسیاری از افراد با سطح درآمد پایین از این حق محروم شوند. علی‌رغم این مشکل عملی، نمی‌توان از اهمیت ثبت اختراعات دارویی و حمایت از حقوق مالکیت فکری شرکت‌های داروساز غافل شد؛ اما در این راستا گاهی حق ثبت اختراع و حق سلامتی و حق بهداشت که از حقوق بشری هستند در تعارض قرار می‌گیرد که در چارچوب سازمان تجارت جهانی، موافقت‌نامه تریپس، جهت حل این تعارضات راه‌کارهایی را مقرر نموده و تعهداتی را برای کشورهای عضو در نظر گرفته است. پس از انعقاد این موافقت‌نامه نیز تعارضات همچنان ادامه یافته و به‌ویژه در حوزه‌های مربوط به انتقال فن‌آوری و بهداشت و سلامت عمومی برجسته گردیده است اما به‌رحال هنوز تعارض میان کشورهای توسعه‌یافته و درحال توسعه وجود دارد و تلاش‌ها در عرصه بین‌المللی ادامه دارد. به‌طورکلی، چنین به نظر می‌رسد که وجود برخی چالش‌های بالقوه لزوماً نمی‌تواند توجیه‌گر محدودیتی لایتغیر نسبت به ثبت اختراعات موضوع چالش باشد بلکه ضرورت و یا نحوه اعمال این قبیل محدودیت‌ها حسب مورد، نیازمند توجیهی به واقع ماهوی و اساسی‌تر مبتنی بر وجود یک نگرش محتوایی بر سنجش وضعیت سلامت جوامع در حال توسعه و کمتر توسعه یافته است. بنابراین، برای تحقق عدالت در حوزه منافع جامعه بین‌المللی ضروری است تا از تسهیلات مندرج در موافقت‌نامه تریپس، از قبیل اعطای مجوزهای اجباری برای تولید و توزیع و نیز صدور دارو به کشورهای در حال توسعه و کمتر توسعه یافته استفاده نمود و همچنین می‌توان با تصویب معاهده بین‌المللی با

نامتعارف بحث و نشر دارو که می‌تواند با توجه به حساس و حیاتی بودن آن دارو مطابق با تنظیم عمومی ارزیابی شود و سلامت جامعه را با خطر مواجه کند. در این حالت مرجع ثبت اختراع کشور محل تقاضا از ثبت اختراع مزبور خودداری کرده و این دارو حیاتی را به عنوان موضوعی غیر قابل حمایت محسوب می‌دارد (وکیل، ۱۳۸۳، ۷۵).

در نظام حقوقی ایران نیز، علاوه بر موافقت‌نامه تریپس، نظم عمومی نیز یکی از استثنائات بر اختراعات دارویی است که بر طبق این اصل، برای هر اختراعی که مخالف با نظم عمومی جامعه باشد، نمی‌توان تقاضای ثبت اختراع نمود. در ماده ۹۷۵ قانون مدنی نیز به این مهم اشاره شده است و مقنن بیان می‌دارد: «محکمه نمی‌تواند قوانین خارجی و یا قراردادهای خصوصی را که برخلاف اخلاق حسنه بوده و به‌واسطه جریحه‌دار کردن احساسات جامعه یا به علت دیگر مخالفت نظم عمومی محسوب می‌شود به مواقع اجرا گذارد اگرچه در اجرای قوانین مزبور اصولاً مجاز باشد».

با بررسی قوانین مصوب در این زمینه چنین به نظر می‌رسد که در صورت وجود خطر در ثبت برخی از اختراعات دارویی، نهادهای متولی می‌توانند از ثبت آن خودداری ورزند که این خود نیز استثنایی بر اختراعات و خاصه اختراعات دارویی است.

۷ نتیجه

تبیین مفهوم و محتوای حق بر سلامتی که مورد تأکید جوامع مختلف است را صرفاً نمی‌توان با تکیه بر معنای لغوی این حق به اثبات رساند؛ بلکه باید به اسنادی که سلامت را به عنوان حق شناسایی کرده‌اند رجوع کنیم. در ایران، قانون اساسی و بسیاری از قوانین دیگر این حق را به عنوان یک حق بنیادین به رسمیت شناخته‌اند و آن را در نظام حقوقی خود شناسایی کرده‌اند. در این راستا دولت موظف است که یک برنامه جامع یا سیاست ملی برای تحقق آن همانند برنامه نظام جامع سلامت در نظر بگیرد و در جهت ایجاد شرایط مناسب برای دسترسی همه افراد ملت به بالاترین استاندارد قابل حصول سلامتی تلاش کرده و با سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی مناسب به حمایت کیفری از این حقوق بپردازد؛ اما باید عنوان کرد که حق بهداشت عمومی یا سلامت عمومی در اسناد بین‌المللی حقوق بشری صریحاً و به‌طور مستقل، به عنوان

موضوع مستقل در حوزه حق بر سلامتی و دسترسی به دارو، در جهت نزدیک شدن به عدالت بین المللی گام برداشت.

منابع

منابع فارسی

کتاب

- صفایی، سید حسین، *دوره مقدماتی حقوق مدنی، اموال و مالکیت*، چاپ چهاردهم، میزان، تهران، ۱۳۹۱.
- نوروزی، علیرضا، *حقوق مالکیت فکری، حق مؤلف و مالکیت صنعتی*، انتشارات چاپار، تهران، ۱۳۸۱.
- امیر معزی، احمد، *قواعد حل تعارض در قانون حاکم بر تعهدات قراردادی*، دادگستر، تهران، ۱۳۹۱.
- انصاری، باقر، *حقوق رسانه*، چاپ چهارم، انتشارات سمت، تهران، ۱۳۹۲.
- جانوس، سیمونیدس، *حقوق بشر؛ ابعاد نوین و چالش‌ها*، ترجمه‌ی: محمدعلی شیرخانی، ج ۱، انتشارات دانشگاه تهران، دانشکده حقوق علوم سیاسی، تهران، ۱۳۸۳.
- سازمان جهانی تجارت، اسناد حقوقی سازمان جهانی تجارت با نتایج مذاکرات تجاری چندجانبه دوراروگوئه*، ترجمه‌ی: مسعود و محمد و حسین باقیانی مقدم و محمدحسن احرام پوش، انتشارات بینا تهران، ۱۳۸۵.
- سبحانی، عبدالرسول و سپهری، غلامرضا، *فارماکولوژی*، نشر اندیشه آور، تهران، ۱۳۸۵.
- صادقی، محسن، *حمایت از ابداعات دارویی و الحاق به سازمان تجارت جهانی*، نشر میزان، تهران، ۱۳۸۷.
- صفایی، سید حسین، *دوره مقدماتی حقوق مدنی، اشخاص و اموال*، انتشارات میزان، تهران، ۱۳۸۲.
- کاتوزیان، ناصر، *دوره مقدماتی حقوق مدنی اموال و مالکیت*، انتشارات میزان، تهران، ۱۳۸۲.
- کاتوزیان، ناصر، *فلسفه حقوق*، شرکت سهامی انتشار، تهران، ۱۳۸۰.
- کریون، متیوسی ار، *چشم‌اندازی به توسعه میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی*،

ترجمه‌ی: محمد حبیبی مجنده، انتشارات دانشگاه مفید، قم، ۱۳۸۷.

وکیل، امیرساعد، حمایت از مالکیت فکری در سازمان جهانی و حقوق ایران، انتشارات مجد، تهران، ۱۳۸۳.

مقالات

- الماسی، نجادعلی، میرحسینی، مجید، حاکمیت اراده در تعیین قانون حاکم بر مسئولیت مدنی در مقررات متحدالشکل رم ۲ و حقوق ایران، مجله حقوق خصوصی، سال ۷، شماره ۱۷، ۱۳۸۹.
- بختیاروند، مصطفی، بررسی فقهی حقوقی مجوزهای اجباری بهره‌برداری از حق اختراع، فقه و اصول، سال ۴۹، شماره ۳، پیاپی ۱۱۰، ۱۳۹۶.
- بزرگی، وحید، فتحی زاده، امیرهوشنگ، مقایسه قانون جدید مالکیت صنعتی ۱۳۸۶ با مفاد موافقت‌نامه تریپس در زمینه‌ی حق اختراع، فصلنامه پژوهش‌های تجارت جهانی، شماره ۱۶ و ۱۷، ۱۳۸۸.
- شیخی، مریم، چالش‌های حقوق مالکیت فکری در حوزه سلامت، فصلنامه علمی پژوهشی رفاه اجتماعی، سال ۵، شماره ۲۰، ۱۳۸۵.
- امیرارجمند، اردشیر، محمد حبیبی مجنده، جایگاه حقوق مالکیت معنوی در نظام بین‌المللی، مجله مفید، ۱۳۸۴.
- آل کجیاف، حسین، مفهوم و جایگاه حق بر سلامت در اسناد بین‌المللی حقوق بشر، فصلنامه حقوق پزشکی، سال هفتم، شماره ۲۴، ۱۳۹۴.
- چلبی، فائقه، قاسم‌آبادی، مرتضی، آقاپور، کمال، تحلیلی بر جایگاه نظم عمومی در نظام حقوقی ایران، فصلنامه قضاوت، شماره ۹۱، ۱۳۹۶.

صادقی، محسن، «مفهوم و اعمال نظم عمومی در مراجع قضایی و شبیه قضایی و جلوه‌های نوین»، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی و دانشگاه تهران، ۱۳۸۴.

فتحی زاده، امیر هوشنگ، بررسی حق اختراع در مقررات TRIPS، مطالعه موردی حق اختراع محصولات دارویی، مجله پژوهش‌های بازرگانی، ۱۳۸۲.

نیاورانی، صابر، جاوید، احسان، حق دسترسی به داروهای اساسی در چهارچوب موافقت‌نامه تریپس و چالش حمایت از حق بین‌المللی بشر بر سلامت، مجله حقوق بین‌المللی، شماره ۵۴، ۱۳۹۴.

مافی، همایون، ابهری، حمید، محسن زاده، احمدعلی، بررسی استثنائات حقوق مالکیت ادبی و هنری با تأکید بر موافقت‌نامه تریپس، فصلنامه حقوق پزشکی، ویژه‌نامه حقوق مالکیت فکری، ۱۳۹۵.

منفرد، مهوش، تعارض اصل حمایت از اختراعات دارویی و حقوق بشر؛ تفسیر حقوقی ماده ۲۷ موافقت‌نامه تریپس، فصلنامه حقوق پزشکی، ویژه‌نامه حقوق مالکیت فکری، ۱۳۹۵.

پایان‌نامه

تقی زاده، عارف، قواعد و آثار حق اختراع در سازمان جهانی تجارت و سازمان جهانی مالکیت فکری، پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق بین‌الملل، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه پیام نور مرکز تهران، ۱۳۹۳.

حبیبی، سعید، نظام حق اختراع ایران پس از پذیرش موافقت‌نامه راجع به جنبه‌های مرتبط با تجارت حقوق مالکیت فکری (TRIPS)، مطالعات حقوق خصوصی (حقوق) دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، شماره ۶۶، ۱۳۸۳.

راعی، مسعود، قابلیت اجرایی طرح ۲۰۰۱ مسؤولیت دولت‌ها در حوزه‌ی قواعد حقوق بشری، فصلنامه‌ی حقوق مجله‌ی دانشکده‌ی حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، دوره ۳۷، شماره ۴، صص ۸۴-۸۲، ۱۳۸۶.

رفیعی آتانی عطاء... کاکائی، زهره و فیاضی، ندا، «نقش مدیریت مالکیت معنوی در توسعه اقتصادی، چالش‌ها و راهکارها»، مجله اقتصادی، شماره ۳ و ۴، ۱۳۹۳.

شجاع، جواد، «تحقیق و توسعه فناوری نانو از نگاه حق بر سلامتی»، مجله‌ی پژوهش‌های حقوقی، سال هفتم، شماره ۱۴، ۱۳۸۷.

صادقی، محسن، «چالش‌های حقوق و اقتصادی ثبت جدید (کاربردهای جدید دارویی) برای کشورهای درحال توسعه حقوق»، مجله دانشکده حقوق (علوم سیاسی)، ۱۳۸۹.

صادقی، محسن، «در حمایت از اختراعات دارویی و چالش‌های حقوق بشری»، فصلنامه حقوق، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دوره ۳۹، پاییز، ۱۳۸۸.

منابع لاتین

Ager, Brian, The Pharmaceutical Industry's Contribution to Improving Healthcare in the Developing World, Available at: <http://www.efpia.org/5conf> baarticlemay, 2002.pdf.

Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights, Marrakesh, 15 Apr 1994

Correa, C. M. Intellectual property rights and the use of compulsory licenses: options for developing countries. Geneva: South Centre, 1999

Craghill, J. & Watts, M. Gowers review- Intellectual property. Computer Law & Security Review, 23(2), 205-207, 2007

Davies, C. R. An evolutionary step in intellectual property rights-Artificial intelligence and intellectual property. Computer Law & Security Review, 27(6), 601-619, 2011

Dennis, J. K. What's mine is mine and what's yours is mine too: Converging US intellectual property exhaustion doctrines. Computer Law & Security Review, 30(1), 55-66, 2014.

Archive of SID

Eide, Absyorn and others, *Economic, Social and Cultural Rights as Human Rights*, Published by Kluwer, 1995.

Huang, W. & Li, X. *The E-commerce Law of the People's Republic of China: E-commerce platform operators liability for third-party patent infringement*. *Computer Law & Security Review*, 35(6), 105347, 2019

Josephi, S. *Blame it on the WTO? A Human Rights Critique*. Oxford Scholarship, ۲۴۸, ۲۰۱۱

Khan, K. *Striking a Balance in Compulsory License Legislation*. *Geo. Mason J. Int'l Com. L.* 5, 221, 2013

Liu, K. C. *The Need for and Justification for a General Competition-Oriented*

Compulsory Licensing Regime. Available at SSRN 3127409, 2018

Pereira, A. L. *Software interoperability, intellectual property and competition law—Compulsory licenses for abuse of market dominance*. *Computer Law & Security Review*, 27(2), 175-179, 2011

Salazar, Silvia, *Intellectual Property and the Right to Health*, in: *WIPO in Collaboration with the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, Intellectual Property and Human Rights*, (Geneva: WIPO Publications), 1999

Toebes, Brigit, *Towards an Improved understanding of the International Human Right to Health*, 21 HRQ 661, 1999.

وبسایتها

http://www.apps.who.int/gb/ebwha/pdf-files/EB_30-en.pdf